

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДОВОГО ПРИСТАВА ЗА СУДОВОЮ РЕФОРМОЮ 1864 Р.

Закон України «Про державну виконавчу службу» від 28 квітня 1998 р. ознаменував початок нового етапу вітчизняного виконавчого провадження: було започатковано інститут державних виконавців і створено нову державну службу з наданням їй організаційної, процесуальної й фінансової самостійності. З огляду на те, що сучасна модель служби виконання судових рішень удосконалюється, відповідного значення набуває поглиблене дослідження історичного досвіду функціонування цього інституту в цілому й окремих його елементів. За судовою реформою 1864 р. важливе місце посідають питання, пов'язані з діяльністю судових приставів того періоду.

Проблемами становлення й розвитку служби виконання судових рішень, висвітленням практичної роботи судових приставів займалися дореволюційні фахівці з цивільного процесу, як-то: Є.В. Васьковський, В.Л. Ісаченко,

К.І. Малишев, Є.О. Нефедьєв, М.В. Шимановський [Див.: 1; 6; 8; 10; 19]. Серед сучасних учених, які приділяють увагу судовій реформі 1864 р. й розвитку сучасного інституту виконання судових рішень, слід назвати Ю.М. Власова, В.В. Захарова, Ю.Г. Кокарева, О.В. Кононова, В.В. Комарова, Д.П. Фіолевського, С.Я. Фурсу, С.В. Щербака [Див.: 5; 7; 11; 17; 18] та ін.

Разом із тим, незважаючи на значний обсяг напрацювань із зазначеної тематики, що розпочалися ще в 2-й половині XIX ст. з дослідження питань організаційно-правового статусу судових приставів, що були опубліковані в періодичних наукових виданнях [Див.: 11-13], на сьогодні залишається ще до кінця не з'ясованим місце судового пристава у виконанні судових рішень за судовою реформою 1864 р., а також деякі важливі особливості його правового статусу. Усе це зумовлює необхідність подальших розробок у даному напрямі.

ку й визначає актуальність обраної теми. Джерельну базу статті становлять праці вказаних дослідників XIX – XX століть і сучасних науковців, а також архівні документи й матеріали.

Метою даної статті є подальше з'ясування природи інституту судових приставів за судовою реформою 1864 р. й окреслення їх місця в системі виконання судових рішень, що стане в нагоді при врахуванні історичного досвіду в умовах сучасного реформування державної виконавчої служби.

У середині XIX ст. керівництво Російської імперії на чолі з імператором Олександром II розробило програму реформування суспільства. Одним з головних напрямків її реалізації стала судова реформа 1864 р. Правові засади судочинства та судоустрою визначалися в таких нормативно-правових актах, як «Учреждение судебных установлений» (далі – УСУ) [16], «Устав гражданского судопроизводства» (далі – УГС) [14], «Устав уголовного судопроизводства» [15] від 20 листопада 1864 р. в підґрунтя яких, на думку більшості дослідників, «лягла організація судів Французької республіки» [8, с. 74].

Побудова впорядкованої системи судів, здатних працювати злагоджено й ефективно, стала значним кроком вперед на шляху модернізації тогочасного су-

спільства Російської імперії. Однак їх діяльність залишалася б суто декларативною без створення дійового механізму виконання судових рішень. Важливість цього розуміли засновники цієї реформи, які передбачили у вищезгаданих статутах також організаційно-правові засади виконавчого провадження. Можна стверджувати, що при цьому розробники названих судових статутів не лише копіювали іноземні моделі, а й значною мірою брали до уваги вітчизняний історичний досвід виконання судових рішень [17, с. 10, 11, 15].

Корпус судових приставів почав формуватися із прийняттям 20 листопада 1864 р. УСУ, розд. 9-й якого містить положення «О лицах, состоящих при судебных местах». Статті 297 – 352 цього положення визначали правовий статус судового пристава. Судові пристави були посадовцями при касаційних департаментах Правлячого Сенату, при мирових та окружних судах і судових палатах. Їх чисельність визначалась індивідуально для кожного суду відповідно до його штатного розпису, затвердженого Міністром юстиції Російської імперії.

Посада судового пристава прирівнювалась до посади чиновника 10-го розряду за 14-розрядною системою шкали Табеля про ранги Російської імперії [18]. Цікаво те, що кандидатів на цю

посаду відбирали з числа канцелярських службовців. За своїм соціальним походженням вони були різночинці – діти чиновників, духовенства, міщан, унтер-офіцерів та купців.

Про значущість посади судового пристава свідчать суворі кваліфікаційні вимоги, які пред'являлися до кандидатів на її заміщення. Так, судовими приставами не могли бути особи: (а) молодше 21 року, (б) іноземні громадяни, (в) неспроможні боржники, (г) які перебувають на державній службі, (д) які згідно із судовими вироками підлягали обмеженню «прав состоянія», (е) священнослужителі, позбавлені духовного сану за вироком духовного суду, а також (є) особи, які знаходилися під слідством за злочини й правопорушення, що тягли за собою позбавлення чи обмеження «прав состоянія», (ж) які були засуджені за злочини й проступки, не виправдані вироками суду, (з) звільнені від служби в суді чи судовому відомстві за пороки або ж із середовища дворянських зібрань, (и) кому за рішенням суду заборонено «хождение по чужим делам» (ст. 299 УСУ).

Затвердження кандидата на цю посаду відбувалося тільки після проходження ним випробування протягом одного року (ст. 300 УСУ). Кожній затвердженій кандидатурі належало вне-

сти законодавчо встановлену грошову заставу, розмір якої визначав сам міністр юстиції для відповідного судового округу (статті 301 і 302 УСУ). Ця сума служила гарантом відшкодування збитків, нанесених у разі неправомірних дій чиновника, яке провадилося із наданої ним застави на підставі судового рішення незалежно від дисциплінарної чи кримінальної відповідальності судового пристава, а у випадку її недостатності – з усього іншого майна винного (ст. 331 УСУ). Крім того, ст. 344 цього правового акта передбачала можливість створення товариства судських приставів з круговою взаємною порукою при відшкодуванні збитків, заподіяних ким-небудь з них при виконанні службових обов'язків.

Пристави мали складати присягу в затвердженій формі. До неї вони приводилися на загальних зборах департаментів або судового органу духовними особами їх віросповідання (ст. 303 УСУ). Форма присяги, що була затверджена додатком II до розглядуваного нормативного документа, містила наступні положення:

«Обещаюь и клянусь Всемогущим Богом, пред святым Его Евангелием и животворящим крестом Господним, хранить верность Его Императорскому Величеству Государю Императору, Самодержцу Всероссийскому, честно и добросовес-

тно исполнять все обязанности принимаемой мною на себя должности и все относящиеся до сих обязанностей законы и правила, распоряжения и поручения, не превышают предоставленной мне власти и не причиняют с умыслом никому ущерба или убытков, а напротив, вверяемые мне интересы ограждают как свои собственные, памятуя, что я во всем этом должен буду дать ответ пред законом и пред Богом на страшном суде его. В удостоверение сего целую слова и крест Спасителя моего. Аминь» [14, с. 541].

Така урочиста форма присяги передбачала подвійну відповідальність перед Богом та імператором. Вона може служити додатковим підтвердженням того великого значення, яке законодавець надавав моральним якостям судового пристава. Можна сказати, що в такий спосіб запроваджувалася запорука успішного функціонування новоствореного інституту судових приставів: моральна – прийняття присяги й матеріальна – внесення застави.

Після прийняття присяги судовому приставу видавалися свідоцтво про вступ на посаду в певному місці, особливий знак для носіння при виконанні судових обов'язків та особлива печатка (ст. 304 УСУ). Відомості про призначення приставів публікувалися в періодичних виданнях. Усі

судові пристави мали відповідне місце проживання. Самовільна зміна останнього суворо каралася, найчастіше відстороненням судового пристава від посади (статі 305-307 УСУ).

Слід зазначити, що вимоги до судового пристава регулювалися ще й наказами судових місць: (а) загальними – для всіх судових місць і (б) особливими – для кожного судового місця окремо (статті 166-168 УСУ).

Незважаючи на те, що інститут судових приставів на той час був щойно заснований, законодавці вже детально розробили не тільки вимоги до них, а й повноваження й відповідальність судових приставів. Контроль за виконанням службових обов'язків покладалася на керівника судового місця, а в касаційному департаменті Сенату – на Обер-прокурора. Ці особи мали право зробити судовому приставу зауваження, винести догану або арештувати його на строк до 7-ми діб (ст. 329 УСУ).

Відповідно до ст. 326 УСУ судовий пристав ніс відповідальність за відмову виконувати свої обов'язки, зокрема: а) за несвоєчасну доставку доручених паперів чи повісток суду; б) за вручення судових паперів не згідно встановленого законодавством порядку чи не тим особам; в) за перебільшення влади та інші протиправні дії. Залежно від тяж-

кості проступку він зазнавав дисциплінарного стягнення або кримінальної відповідальності.

Утримання грошової винагороди, накладення грошових стягнень чи віддання до суду можливе тільки за розглядом вини судового пристава в порядку дисциплінарного провадження й пише тим судовим місцем, до якого його прикріплено згідно з правилами, закріпленими у статтях 262-292 УСУ. Аналіз компетенції й фактичної діяльності приставів свідчить, що вони становили собою органи виконання як судових рішень, так і інших актів, за якими суд видавав виконавчі листи або накази УСУ (статті 321 і 322).

Порядок діяльності цих чиновників по виконанню функціональних обов'язків був чітко виписаний і в «Уставе гражданского судопроизводства». Наприклад, ст. 969 УГС проголошує, що до арешту майна особи судовий пристав приступає разом із врученням їй повістки про виконання судового рішення. Крім того судовий пристав здійснює: а) опис нерухомого майна (статті 1101-1116); б) його оцінку (статті 1117-1126); в) продаж цього майна (статті 1132-1179 УГС) та ін.

Більш детально зупинимося на ст. 1113 УГС, за якою судовий пристав був зобов'язаний зібрати дані з «присутственных мест»

про недоїмки в державних податках, земські й місцеві повинності. Вивчивши конкретну справу 1878 р. «О взыскании с Государственных крестьян Павла Демьяновича Штанагея и Николора Петровича Гринченко в пользу Харьковского городского Купеческого Банка» в Державному архіві Харківської області можемо констатувати, що збирання даних судовим приставом Харківського окружного суду Ольденборгером Л.І. займало декілька місяців і склало декілька томів офіційної переписки. Остання велася з повіреним «Харьковского городского Купеческого Банка» дворянином І.Л. Войцеховським, «Харьковским Губернским казначейством», «Старшим нотариусом Харьковского окружного суда», «Харьковской уездной Земельной Управой», «Харьковским уездным Полицейским Управлением» і «Харьковским Губернским Управлением» [19].

Аналіз цих архівних матеріалів свідчить, що цей судовий пристав, виконуючи покладені на нього державною функції, співпрацював не тільки з приватними особами (селянами, інтелігенцією, купцями, державними службовцями), а й з державними установами і благочинними організаціями. Отже, він, на нашу думку, мав виявляти певну гнучкість, комунікативність, добре орієнтуватися в чинному законодавстві

й у змінах до нього, щоб роз'яснити всім категоріям громадян їх права й обов'язки при здійсненні судових рішень.

Крім того, судовий пристав згідно зі статтями 1146-1149 УГС був зобов'язаний поміщати оголошення про продаж описаного ним нерухомого майна в різних періодичних виданнях. Наприклад, у газеті «Харьковские ведомости» від 25 червня 1872 р., № 93 надруковано таке оголошення судового пристава Харківського окружного суду Коростовцева [20]. Усі свої дії щодо співпраці з редакціями різних видань пристав повинен був записувати у спеціальну книгу, яка перевірялася судовою установою (ст. 325 УСУ). До обов'язків судового пристава також входила організація торгів з продажу нерухомого майна, що регламентувалося ст. 1157 УГС. При цьому до початку торгів він мав залучити фахівців для оцінки даного майна (ст. 1002 УГС). Надзвичайно відповідальною справою було складання «Торгового листа», в якому відображались необхідні документи з різних установ, що давали дозвіл на його продаж, фіксувалися прізвища учасників торгів із зазначенням адреси проживання, ціни майна та інші дані (ст. 1151 УГС). По закінченні торгів під цим листом ставили підпис: (а) особа, яка запропонувала найвищу ціну; (б) позивач і боржник, якщо вони

були присутні при цьому; (в) судовий пристав, який здійснював продаж, і (г) особа, яка здійснювала нагляд за цим процесом (ст. 1159 УГС).

Таким чином, практична діяльність судових приставів була різнобічною: вони виконували функції безпосередньо як з виконання судових рішень, так і із забезпечення організації діяльності судових органів.

Багатоаспектний характер повноважень, різноманітні напрямки роботи дозволяють зробити висновок, що у своїй діяльності судовий пристав поєднував виконавчі, кур'єрські й поліцейські обов'язки. Він брав участь у справі на всіх стадіях виконавчого провадження, а тому діяльність інституту судових приставів у пореформений час стала запорукою належного відправлення правосуддя й функціонування всієї системи судочинства в Російській імперії.

Чіткий правовий статус з детально окресленими завданнями, функціями, компетенцією разом з високим соціальним положенням, які отримав судовий пристав за судовою реформою 1864 р., дають підстави визначити його як центральну фігуру виконавчого провадження. Викладений у даній статті матеріал дає можливість зробити деякі висновки.

1. У перебігу судової реформи 1864 р. в Російській імперії

було вперше створено і юридично оформлено механізм виконання судових рішень, головним складником якого виступив інститут судових приставів.

2. «Учреждение судебных установлений» та «Устав гражданского судопроизводства» доволі детально й чітко закріпили правовий статус судового

пристава.

3. Судові пристави мали значні повноваження й виконували важливі завдання на різних стадіях судочинства, забезпечуючи належне функціонування всієї судової системи в державі. Однак головним напрямком діяльності цього інституту було примусове виконання судових рішень.

Список літератури: 1. *Васьковский Е.В.* Курс гражданского процесса. – Т.1: Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. – М.: Изд. бр. Башмаковых, 1918. – 691 с. 2. *Власов Ю.Н.* Судебные приставы. Исполнительное производство. – М.: Пропаганда, 1998. – 234 с. 3. Державний архів Харківської обл. – Ф. – 381. оп. 1, д. 80. 4. Державний архів Харківської обл. – Ф. – 381, оп. 1, д. 1. 5. *Захаров В.В.* Институт судебных приставов в дореволюционной России 1864 – 1917 гг.: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – 186 с. 6. *Исаченко В.Л.* Устав гражданского судопроизводства: практический комментарий. – СПб.: Тип. М. Маркушева, 1907. – 238 с. 7. *Кононов О.В., Кокарев Ю.Г.* Судебные приставы: вчера, сегодня, завтра // Гос-во и право. – 1999. – № 1. – С. 74-78. 8. *Малышев К.* Гражданское судопроизводство. – СПб.: Литогр. Агдовского, 1883. – 798 с. 9. *Маттель А. И.* Об исполнении судебных решений // Журн. М-ва юстиции. – 1899. – № 3. – С. 56-58. 10. *Нефедьев Е.А.* Учебник русского гражданского судопроизводства. – М.: Универс. тип., 1904. – 110 с. 11. Проблемы науки гражданского процессуального права / Под ред. *В.В. Комарова*. – Харьков: Право, 2002. – 440 с. 12. Российское законодательство X – XX веков: В 9-ти т. – Т.8: Судебная реформа / Под общ. ред. *О.И. Чистякова*. – М.: Юрид. лит., 1991. – 496 с. 13. Табель о рангах всех чинов, Воинских, Статских и Придворных, которые в котором классе чины // ПСЗ Рос. империи с 1649 г. – СПб.: Тип. импер. канцелярии, 1830. – Т.VI: 1720 – 1722. – С. 486-495. 14. Устав гражданского судопроизводства от 20.11.1864 г. // Рос. законодательство X – XX веков: В 9-ти т.: Т.8: Судебная реформа. – М.: Юрид. лит., 1991. – С. 13-120. 15. Устав уголовного судопроизводства от 20.11.1864 г. // Рос. законодательство X – XX веков: В 9-ти т.: Т. 8: Судебная реформа. – М.: Юрид. лит., 1991. – С. 120-251. 16. Учреждение судебных установлений // Судебные Уставы от 20.11.1864 г. с изложением рассуждений, на коих они основаны, изд. гос. канцеляриию. – СПб.: Тип. 2-го отд. Собственной Е.И.В. канцелярии, 1867. – 563 с. 17. *Фіолевський Д.П., Лобанцев С.Ю., Мезенцев Є.І.* Державна виконавча служба України: Навч. посіб. – К.: Алерта, 2007. – 564 с. 18. *Фурса С.Я., Щербак С.В.* Виконавче провадження в Україні. – К.: Атіка, 2002. – 480 с. 19. *Шимановский М.В.* Об исполнении судебного решения. – Казань: Литогр. и тип. К.А. Тилли. – 1870 – Т.2. – 1870. – 92 с. 20. Что такое судебный пристав // Юрид. газ. – 1895. – № 38. – С. 2.

Надійшла до редакції 17.09.2007 р.